

Forfatteren er videnskabelig medarbejder ved Institut für Skandinavistik, Frisistik und Allgemeine Sprachwissenschaft, Christian-Albrechts-Universität i Kiel

Christoph Winter:

En glemt kilde fra Sydslesvig

Det jyske sprogmateriale i Moritz Momme Nissens *Nordfrisisches Wörterbuch*¹

1. Indledning

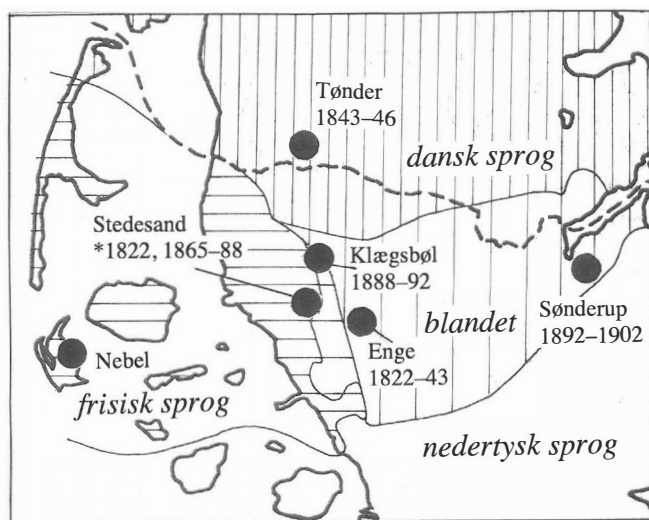
Fra tid til anden dukker der i arkiver eller dødsboer gamle kilder op, som kan bidrage til studiet af de jyske dialekters historie. Det sker både i Danmark og i de naboejne af Nordtyskland, hvor man tidligere talte dansk. Undertiden er disse kilder kendt af, men synes ikke relevante for andre forskerkredse, og der er derfor ikke gået et tip videre til jyske dialektologer.

Et godt eksempel på dette sidste er *Nordfrisisches Wörterbuch* (Nordfrisisk Ordbog), færdigskrevet i 1889 af Moritz Momme Nissen. Dette monumentalværk (3215 håndskrevne sider), som dækker ordforrådet i adskillige nordfrisiske dialekter og har en vigtig placering i studiet af frisisk, anfører nemlig også (til sammenligning) et stort antal sønderjyske ord, endog en håndfuld sætninger, ordsprog og et skæmtevers på sønderjysk. Selvom Nissens ordbog i årtier har været flittigt benyttet inden for den frisiske sprogvidenskab, synes den ikke at være kendt i nabolandet Danmark. Med denne artikel håber jeg at vække jyske dialektologers interesse for Nissens arbejde.

2. Moritz Momme Nissen og hans teorier

Moritz Momme Nissen blev født 1822 i Stedesand i Kær Herred (på tysk Karrharde) syd for den nuværende dansk-tyske statsgrænse og voksede op i Enge nogle kilometer østligere. Han blev i 1843-46 uddannet til lærer på seminariet i Tønder og fik siden embede bl.a. i Brunsbüttel (Ditmarsken), Kiel, Gammendorf (på Femern), Nebel

(på Amrum) og endelig i Stedesand. Fra 1888 levede han nogle år i Klægsbøl, indtil han 1892 flyttede til Sønderup (ved Flensborg), hvor han døde i 1902.²

Kort 1. Moritz Momme Nissens opholdssteder i Slesvig (idet der bortses fra kortere årrækker i Holsten). På hans tid var både frisisk og dansk sprog kraftigt trængt af nedertysk i det nordlige Slesvig; sprogrænserne på kortet (ca. 1880) er hentet fra Wenker 2013: 5.

Ved siden af lærergerningen helligede Nissen sig studiet af sit nordfrisiske modersmål, og dét blev i tidens løb hans centrale livsindhold. På karrharter-frisisk skrev han talrige digte, sange, teaterstykker, ordsprogssamlinger m.v., af hvilke kun ganske få blev offentliggjort i hans levetid, fx *De fréske sjemstin* (1868) og *De Fréske Findling* (1873-1883). På lægmandsniveau beskæftigede han sig endvidere med frisisk filologi. Han indsamlede nordfrisiske ord fra forskellige dialekter, skrev etymologiske afhandlinger og kunne i 1889 – efter næsten 40 års filologisk virke – afslutte sin *Nordfrisches Wörterbuch* (i seks bind og med en detaljeret nordfrisisk grammatik i indledningen til værket). Ordbogen blev aldrig trykt, men henligger i dag som manuskript med signaturen SH 204 AAA i Christian-Albrechts-Universitetet i Kiel. For et par år siden blev manuskriptet digitaliseret og kan nu benyttes online.

Moritz Momme Nissen

Nissen forsøgte altid med sine værker at demonstrere og bevise, at friserne var et berømt og agtet folk med en storslået historie og et ærværdigt sprog – dvs. han heroiserede det frisiske folk ud fra sin egen overdrevne nationalromantik. Dette og nogle veldokumenterede anekdoter antyder, at han med sit arbejde også bedrev en eller anden form for realitetsflugt – bort fra de beskedne forhold, han levede under. For i virkelighedens verden blev det nordfrisiske folks kultur ringeagtet på Nissens tid, ligesom det frisiske sprog var truet. Dette gjaldt især for Nissens egen hjemstavn Karrharde, som omfattede et stort jysksproget område og kun et lille frisisksproget i sydvest – hvor nedertysk talesprog tilmed trængte sig på fra midten af 1800-tallet.³ Derfor anså Nissen nedertysk og dansk som laverestående konkurrenter til frisisk, og han var fuld af foragt over for disse sprog.⁴ I indledningen til *Sjemstin* hedder det således:

Landsmænd! Mød dog denne frembrusende stormflod [af fremmede sproglyde] med en dæmning! Ak, du trækker på skulderen og ryster betænkeligt på hovedet; for dæmningen er forlængst gennembrudt; som småøer ligger vore dialekter strøet rundt mellem den ud-

bredte sprogform fra de ædle saksere [dvs. nedertyskere] og nordiske gotere [dvs. danskere] ... Friserne er omgivet af plat-tysk- og dansktalende frisere ... Sådanne sprogøer er Nordfrisland, Helgoland, Wangeroog, Saterland i storhertugdømmet Oldenburg og Vestfrisland i Holland. Mere er der ikke tilbage af de engang frisisktalende beboere på Nord- og Østersøkysten. Mange af deres efterkommere har endog glemt, at deres forfædre engang var frisere. Hvis vi ikke skal lide samme skæbne, og hvis vi vil bevare vort sprog, så er det på tide, at vi tager os sammen og griber fjerpenen; for skrift er det eneste middel til at fastholde et sprog, som i århundreder, [...] ja årtusinder har levet i folkets mund.⁵

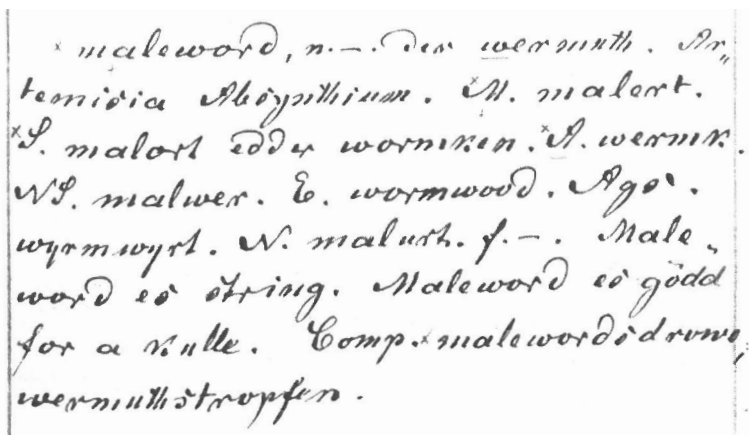
Som det ses af dette citat, udviklede Nissen en række særprægede teorier. Hans hypoteser byggede ikke så meget på kendsgerninger som på fantasier, og hans metodik var udpræget subjektiv og uvidenskabelig. Hans etymologier savner næsten alle historisk og sprogvidenskabeligt grundlag⁶; han anså således samtidens nordfrisisk for urgermansk og mente, at alle andre germanske sprog nedstammede fra dette friskisk; og han holdt på, at tysk og dansk blot dækkede over en gammel friskisk kultur uden for Nordfrisland.⁷ Fx skrev han en afhandling, hvor han ved sammenligning af nordtysk og friskisk sprog ville bevise femernboernes friske afstamning.⁸ Ved en anden lejlighed udtrykte han følgende som sin faste overbevisning:

Til sidst vil jeg påpege, at det danske sprog ikke giver os nogen holdepunkter til fortolkning af de gamle stednavne langs Slesvigs og Jyllands vestkyst helt op til Skagen, ja selv det sidste navn formår dansk ikke at belyse; kun det friske sprog har mulighed herfor.⁹

Nissen ville med sit arbejde bidrage til bevarelsen af det friske sprog og genoprette dets anseelse¹⁰ – i dette spændingsfelt mellem friskisk, nedertysk og jysk (jf. igen kort 1). Det er også i denne sammenhæng, man skal forstå Nissens inddragelse af jysk i *Nordfrisches Wörterbuch*. Det må antages, at han ville bruge de jyske ord som sammenligningsmateriale, *enten* for at opspore formodede friske rester i jysk, *eller* for at vise, hvor langt jysk allerede havde fjernet sig fra det, han anså for urgermansk friskisk.

3. Nissens *Nordfrisches Wörterbuch*

Lemmaerne i *Nordfrisches Wörterbuch* er primært ordnet efter stamvokalen i deres karrharder-frisiske form, og først inden for disse grupper er ordene så alfabetisk ordnet. I den enkelte artikel (se fx figur 2) følges lemmaet først af evt. bøjningsformer, så af en oversættelse til tysk, og derpå anfører Nissen ofte beslægtede ord fra andre dialekter

Figur 2. Artiklen *maleword* (= malurt). Nissen 1889: 333.

og sprog, bl.a. sønderjysk (forkortet som NS = nordslesvigsk). Artiklen rundes ofte af med eksempler på ordets anvendelse i praksis, evt. også ordsprog og omtale af komposita. Udover grammatiske og historisk-mytiske kommentarer indeholder nogle artikler også sociolingvistisk information.

Overordnet er Nissens ordbog skrevet snart på frisisk, snart på et gammeldags og stærkt regionalt farvet tysk, hvilket undertiden medfører unøjagtigheder i betydningsangivelsen. Den ortografi, han anvender for de enkelte lemmaer, bøjningsformer, sammenligningsord mv., er forklaret i forordet (og nogle relevante punkter gengives i figur 3 ndf.); men Nissen afviger så hyppigt fra denne ortografi (især mht. diakritiske tegn), at dele af ordbogen skæmmes heraf.

tegn	forklaring	Dania	eksempler
< gh >	tysk ustemt <ch> (jf. Nissen 1889: 83 og Jabben 1931: §20 α IV)	x *)	<i>bōgh</i> = bøg
< w >	tysk stemt labiodentalt <w> (Nissen 1889: 83 og Jabben §20 β I)	v	<i>wāghen</i> = vågen
< l' > < n' > < t' >	palatariseret <i>l</i> , <i>n</i> og <i>t</i> (jf. Nissen 1889: 67, 81f. og Jabben 1931: §17 II, §18 III, §19 I)	l, n, t	<i>skūl'</i> = skyld, <i>mīn'er</i> = mindre, <i>īnt'</i> = intet
< ā >	dybt og ”sluttet” <i>a</i> som fx i nedertysk <i>wāter</i> (jf. Nissen 1889: 68 og 71; jf. også Jabben 1931: §9 II u. IV)	ā, ā·	<i>āt</i> = otte
< ē >	kort diftongisk <i>e</i> [= <i>e'</i>] (jf. Nissen 1889: 67 og 69; Jabben 1931: §12 IV)	æ ⁱ	<i>sēs</i> = seks
< ^ >	”skarp vokalisk længde” (Nissen 1889: 67-69)	**)	<i>grôn</i> = grøn
< ~ >	”udvidet vokalisk længde” (Nissen 1889: 67)	**)	<i>fō</i> = føde
< ` >	ingen beskrivelse	**)	<i>mè</i> = med

Figur 3.

*) Tegnet dækker øjensynligt ikke Danias *q*, som Nissen noterede < g > (smlgn. fx frisisk *bre-qə* (= brække) Jabben 1931: §20 β 3 med *brege* Nissen 1889: 699).

**) Det står p.t. ikke klart, hvilke fonetiske eller prosodiske forhold disse diakritiske tegn tænkes at dække i de sønderjyske NS-former. Tegnene er vel primært motiverede af frisiske lydforhold.

4. Hvilken sønderjysk kilde?

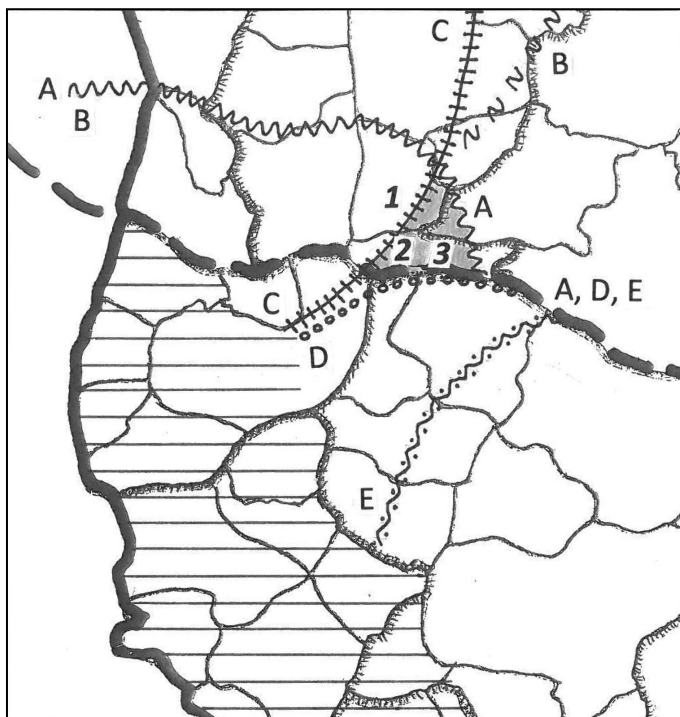
Nissen røber intetsteds, hvem der var kilde til hans sønderjyske materiale. Bosat i et flersprogligt grænseområde mellem jysk og frisisk kunne han tænkes selv at have kendt til sønderjysk; men (mindst) 46 steder i ordbogen er der blot gjort plads til, men aldrig indsat en NS-form, hvilket kunne tyde på, at han søgte sine NS-oplysninger andetsteds.¹¹ At han næppe har frekventeret en skriftlig kilde, viser en sammenligning mellem hans NS-former og de tilsvarende i hel række studier af jysk sprog udgivet før 1889. I stedet må det antages,

at Nissen har sin viden fra en ukendt hjemmelsmand. Dennes dialektgeografiske tilhørsforhold kan da muligvis bestemmes ud fra Nissens notation af NS-formerne. Den efterfølgende diskussion skal sandsynliggøre, at pilen peger mod en kilde fra området mellem Tønder og den nuværende dansk-tyske grænse.

En nordlig afgrænsning byder sig til i den dialektale modsætning mellem lukket og åben vokal i præteritum-former som *bandt*, *fandt*. Nord for linjen A på kort 4 har sønderjysk *å*-lyd (*båŋ*’, *fåŋ*’), syd for derimod *u*-lyd (*bun*’, *fun*’).¹² Nissen anfører i disse tilfælde *u*-former (*būn*’, *fūn*’)¹³, hvilket peger mod en kilde syd for linjen A. I samme retning peger det, når Nissen skriver *ūghe*, *pīffe* (= uger, piber) med samme konsonant som i grundformerne *ūgh*, *pīf* (= uge, pibe).¹⁴ Denne ens udvikling af gammeldansk *k* og *p* i både ind- og udlyd finder man nemlig kun i den sydlige del af Sønderjylland (syd for linjen B på kort 4), medens dialekterne i den nordlige del har ustemt spirant i udlyd, men stemt spirant i indlyd.¹⁵

Til afgrænsning vest-øst kan man anvende de sønderjyske dialekters forskellige udvikling af gammeldansk *dd* (i ord som *padde* = frø). Vest for linjen C på kort 4 har man (ligesom for gammeldansk *t*) fået *-r*, mens man østfor (helt over til Als-Sundeved) har *-jt*.¹⁶ Nissens former *geid*, *paik* (= gedde, padde)¹⁷ peger mod øst.

Til afgrænsning mod syd tjener udtalen af ordet *øjne* (plur.). Udtalen nord for den dansk-tyske grænse samt i de allervestligste dansktalende sogne sydfor – kort sagt nord for linjen D på kort 4 – er diftongisk: *øw’n* el. *æw’n*; sydfor hedder det *y’n*.¹⁸ Nissen skriver *öin*¹⁹, hvad der bedst svarer til den diftongiske udtale (men formentlig påvirket af rigsdansk *øjne*). Et støttende, men lidt svagere kriterium er udtalen af *græs*. Dette ord udtales nord for den dansk-tyske grænse og lidt længere ned mod sydvest – nord for linjen E – diftongisk: *græjs*; øst- og sydfor siger man (udiftongeret) *gres*.²⁰ Nissen skriver *greis*²¹, hvilket tyder på, at hans kilde afspejler en dialekt nord for linjen.

Kort 4.

1: Tønder; 2: Ubjerg; 3: Sæd

Tynde linjer er sognegrænser, tynde linjer med kamtakker herredsgrænser, fed stiplet linje den (nuværende) dansk-tyske statsgrænse.

Dialektskel, omtrentlige forløb:

A–A nordfor: (præt.) *båŋ', fāŋ'* (= bandt, fandt); sydfor: *bun', fun'*

B–B nord- og vestfor: (plur.) *u'qə, pi'və* (= uger, piber); syd- og østfor: *u'chə, pi'fə*

C–C nord- og vestfor: *pa'r* (= padde); syd- og østfor: *pajt*

D–D nord- og vestfor: (plur.) *øw'n, æw'n* (= øjne); sydfor: *y'n*

E–E nord- og vestfor: *græjs* (= græs); syd- og østfor: *gres*

Hvis man (i mangel af modsigende data) går ud fra, at linjerne A–E nogenlunde konsekvent også dækker sprogbrugen på Nissens tid, må konklusionen blive, at Nissens NS-former tilhører dialekten i et meget snævert område syd for Tønder (gråtonet på kort 4), egnen omkring landsbyerne Ubjerg og Sæd. Denne formodning bekræftes

yderligere, når man tager andre stikprøver blandt Nissens NS-former og sammenholder dem med besvarelserne fra denne egn på Georg Wenkers spørgelister (med nummererede sætninger WS), udsendt til lærere i Nordtyskland i 1880.²² Tag fx Nissens former *drüe*, *blū* / *bliū*, *blauen* (= drive, blive, blevet)²³ og sammenhold dem med Wenkers ark nr. 46899 fra Ubjerg, 46900 fra Sæd (og til sammenligning WB 46833 fra Tønder):

		WB 46833, Tondern	WB 46900, Seth	WB 46899, Uberg	Nissens NS-form
WS 28	'treiben'	<i>driw</i>		<i>dru</i>	<i>drüe</i>
WS 14	'blieb'	<i>bliw</i>	<i>blöw</i>	<i>blu</i>	<i>blū</i> / <i>bliū</i>
WS 25	'geblieben'	<i>blewen</i>	<i>bläun</i>	<i>blau'n</i>	<i>blauen</i>

Når Nissens NS-former øjensynligt (i overvejende grad) afspejler Ubjerg-dialekten, hvem kan Nissens hjemmelsmand da tænkes at have været? Spørgsmålet er ikke let, men der eksisterer faktisk tilknytningspunkter til denne egn. I perioden 1843-46, hvor Nissen gik på lærerseminariet i Tønder, kan han meget vel tænkes at have knyttet kontakt med en derboende, som han senere under sit leksikografiske virke kunne trække på.

Det forholder sig faktisk sådan, at Nissen eksplicit omtaler en indfødt tøndring, teologen Carsten Erich Carstens (1810-1899) som støtte for sit ordbogsprojekt.²⁴ Om Carstens virkelig hjalp Nissen med optegnelser eller formidlede kontakt til sønderjysktalende, lader sig ikke bevise. Mod hans direkte engagement i indsamlingen af jyske ord kan anføres, at han politisk synes at have været entydigt tyskorienteret; han blev således efter krigen i 1864 indsat som sognepræst og provst i Tønder af de prøjsisk-østrigske besættelsesstyrker. Han er i datiden blevet kritiseret for ringe kendskab til dansk²⁵, men det er uklart, om kritikken retter sig imod hans beherskelse af det danske lokalsprog eller rigsdansk. På den anden side kan Carstens meget vel have haft en bekendtskabskreds (også blandt tysksindede), der rakte ud over selve købstaden Tønder (hvor dialekten var relativt rigsdanskpræget), og hvoraf nogle så talte omegnens mere oprindelige sønderjysk.

Et andet bud på Nissens hjemmelsmand kunne være netop den lærer i Ubjerg, som (på baggrund af skolebørnenes oplysninger) udfyldte ovennævnte Wenker-spørgeliste (WB 46899), nemlig Hans Carstensen (1834-1919). Han var ikke født på denne egn, men i Klockries i Nordfrisland²⁶ – og det er just, hvor også Nissens mor stammer fra! Ad den vej kunne tænkes etableret en eller anden kontakt mellem Nissen og Carstens, men der er desværre intet overleveret herom.

5. Slutbemærkninger

Som det ses, kan der stadig fremdrages kilder til jysk, som ikke er blevet registreret og udnyttet. Det er vigtigt, at Danmarks og Nordtysklands arkiver bliver mere opmærksomme på dette forhold, så sprogforskere fremover bliver bedre til at formidle informationer, der kunne være af nytte for deres fagfæller på den anden side af grænsen.

Selvom Nissens *Nordfrisches Wörterbuch* videnskabeligt set kan være mangelfuld, og Nissens teorier savne empirisk grundlag, så er den værdifuld som historisk kilde: et velkomment supplement til det kildemateriale, som både frisiske og jyske dialektologer bygger deres forskning på.

Noter

- ¹ Jeg siger Jarich Hoekstra tak for gennemsyn af min artikel. Desuden tak til Viggo Sørensen, der har oversat teksten, tegnet kortene og altid var til stede, når gode råd blev dyre.
- ² Riecken 1994: 19-21.
- ³ Jabben 1931: 8-13.
- ⁴ Riecken 1994: 21f. og 29.
- ⁵ Nissen 1868: III-IV.
- ⁶ Riecken 1994: 23 og 50f.
- ⁷ Nissen 1868: 289: *Withingerne i Nordslesvig taler dansk – nej, de forvrider det frisiske sprog efter den danske tunge*. Withinger er vist en fællesbetegnelse, som Nissen (baseret på hans dristige teorier) anvender for alle jysktalende.
- ⁸ Nissen 1880.

- ⁹ Nissen 1882: 12.
- ¹⁰ Riecken 1994: 39.
- ¹¹ Jf. fx den tomme plads på side 2128, hvor Nissen godt nok har indsat den nordslesvigske præteritumform svarende til formen *schlug* af verbet *schlagen* (= slå), men udeladt præsensformen af samme verbum.
- ¹² Kort 1898ff.: 170 henfører blot *u*-formen til det sydlige Vestslesvig. If. Bjerrum 1944: 461 anvendes *u*-formen i Tønder, men allerede i Hostrup (nogle få kilometer østligere) bruges ifølge Jensen & Nyberg 1969: 46 *å*-udtale. Linjen A bygger på de mange udtaleangivelser af ordtypen i JOs samlinger.
- ¹³ Nissen 1889: 1530, 2592 hhv. 1566, 2611.
- ¹⁴ Nissen 1889: 1138, 2665 hhv. 1138, 2665.
- ¹⁵ Kort 1898ff.: 96 hhv. 99 bestemmer ikke grænseforløbet nærmere, men på kortplancherne 49 og 51 (tegnet på grundlag af Valdemar Bennikes rejseoptegnelser) antydes, at Vidåen i begge henseender dannede grænse. JOs samlinger bekræfter dette og er grundlag for linjen B.
- ¹⁶ Kort 1898ff.: 103 nævner nogle få vestlige lokaliteter med *r*-udtale, og på kortplanche 53 er grænsen (på grundlag af Bennike-optegnelser) præciseret til at løbe lige vest om Tønder. Dette forløb bekræftes dels af Bjerrum 1944: 461 og Jensen & Nyberg 1969: 171, dels af JOs samlinger, som danner grundlag for linjen C.
- ¹⁷ Nissen 1889: 734, 2277. Notationen med *-k* må skyldes en lytte-, læse- el. skrivefejl, for en sådan udtale kendes ikke fra andre kilder.
- ¹⁸ Linje D bygger på JOs samlinger (herunder Feilberg 1886-1911: III, 1164f., Jensen & Nyberg 1969: 295).
- ¹⁹ Nissen 1889: 2147.
- ²⁰ Linje E bygger udelukkende på JOs samlinger (indbefattende Jensen & Nyberg 1969: 72); det svarer sig ikke at inddrage tilsvarende langvokaliske ord (som *næj-s* = næse), idet diftongeringen for flertallet af disse rækker helt ud til Vesterhavet.
- ²¹ Nissen 1889: 1576.
- ²² Schmidt et al. 2008ff. Wenkers spørgelister (og specielt de jysksprogede besvarelser) er udførligt behandlet i Kr. Ringgaard (1964); jf. også Höder & Winter [2018].
- ²³ Nissen 1889: 1554, 2445/1538, 1538.

- ²⁴ Nissen 1889: 7: *Ja, hvis vor kongelige [tyske] regering ikke havde understøttet mig, og provst Carstens i Tønder ikke havde bistået mig, så havde jeg forlængst opgivet udforskningen af det frisiske sprog – eller rettere: været nødt til at opgive den. Begge parter fortjener den tak, som jeg føler dybt i mit hjerte.*
- ²⁵ Hjelholt 1944: 210.
- ²⁶ Barløse 1981: 50.

Litteratur

- Barløse, Børge L. 1981. *Lærerstanden i Sydslesvig fra reformationstiden til 1864. Personalhistoriske undersøgelser = Die Lehrerschaft in Südschleswig von der Reformation bis 1864.* Åbenrå: Historisk Samfund for Sønderjylland.
- Bjerrum, Anders. 1944. "Folkesproget i Tønder gennem tiderne". I: Mouritz Mackeprang (red.): *Tønder gennem tiderne*, bind 2. [Tønder:] Historisk Samfund for Sønderjylland: 440-464.
- Feilberg, Henning Frederik. 1886-1911. *Bidrag til en ordbog over jyske almuesmål*, 3 bind. København: Thiele.
- Hjelholt, Holger. 1944. "Tønder under kongestyre 1713-1864". I: Mouritz Mackeprang (red.): *Tønder gennem tiderne*, bind 1. [Tønder:] Historisk Samfund for Sønderjylland: 125-234.
- Jabben, Oltmann Tjardes. 1931. *Die friesische Sprache der Karrharde. Lautlehre.* Breslau: Hirt.
- Jensen, Ella & Magda Nyberg (red.). 1969. *M. B. Ottsen. Hostrup-dansk II. Ordbog*, bind 5. København: Schultz.
- Höder, Steffen & Christoph Winter. [2018.] "Deutsches im Südjütischen, Südjütisch im deutschen Dialektatlas. Zur Plausibilität der südjütischen Wenker-Materialien" [arbejdstitel]. I: Jürg Fleischer, Alfred Lameli, Christiane Schiller & Luka Szucsich (red.): *Minderheitensprachen und Sprachminderheiten. Deutsch und seine Kontaktsprachen in der Dokumentation der Wenker-Materialien* [arbejdstitel] (Deutsche Dialektgeographie). Hildesheim (u. a.): Olms.
- Kort 1898ff. = Bennike, Valdemar & Marius Kristensen: *Kort over de danske folkemål. Med forklaringer.* 1898-1912. København: Gyldendal.
- Nissen, Moritz Momme. 1868. *De frëske sjemstin me en hugtiüsk auerseting = Der friesische Spiegel mit einer hochdeutschen Uebersetzung.* Altona: Mentzel.

- Nissen, Moritz Momme. 1873-1883. *De Fréske Findling, dat sen fréske sprékkwurde önt Karhirdinge, Mourange, Withinge, Sellange, Amringe, Hatstinge, Breklinge*, [Hulme,] *Westfreske* [,Berigeme] *an Engelske Reth*, 10 bind. Stedesand: Im Selbstverlage des Verfassers.
- Nissen, Moritz Momme. 1880. "Die Fehmaraner sind Friesen gewesen. Aus der Sprache nachgewiesen von M. Nissen, Küster und Lehrer in Stedesand". I: *Schleswig-Holsteinisches Sonntags-Blatt. Wochenschrift für heimische Belletristik, Literatur und Kunst*, 2. årgang, nr. 13 (29.3.1880): 82-83 og nr. 14 (4.4.1880): 87-88.
- Nissen, Moritz Momme. 1882. "Der Name Ripen und andere Ortsnamen der Gegend. Ethymologisch erörtert von M. Nissen". I: *Am Urdhs-Brunnen*, hæfte 9: 11-12.
- Nissen, Moritz Momme. 1889. *Nordfrisches Wörterbuch in 10 - 15 Dialekten, mit Belegen aus der altfrisichen, angelsächsischen, englischen und nordischen Sprache, nebst Forschungen über den alten religiösen Kultus der Friesen und über den grammatikalischen Bau ihrer Sprache* [Manuskript, 6 bind, Universitätsbibliothek der Christian-Albrechts-Universität, Kiel, Cod. ms. SH 204 AAA: http://dibiki.ub.uni-kiel.de/viewer/toc/PPN726581240/0/LOG_0000/].
- Peters, Lorenz Conrad (red.). 1929. *Nordfriesland. Heimatbuch für die Kreise Husum und Südtondern*. Husum: Delff.
- Riecken, Claas. 1994. *Wörterbuch im Dornröschenschlaf. Zur Entstehung und Anlage des "Nordfrisichen Wörterbuchs" von Moritz Momme Nissen* (Co-Frisica 15). Kiel: Fach Friesische Philologie, Christian-Albrechts-Universität zu Kiel.
- Ringgaard, K[ristian]. 1964. "Wenkers spørgelister fra Sønderjylland". I: *Sprog og Kultur* 24: 29-44.
- Schmidt, Jürgen Erich, Joachim Herrgen & Roland Kehrein (red.). 2008ff. *Regionalsprache.de (REDE). Forschungsplattform zu den modernen Regionalsprachen des Deutschen. Bearbeitet von Dennis Bock, Brigitte Ganswindt, Heiko Girnth, Simon Kasper, Roland Kehrein, Alfred Lameli, Slawomir Messner, Christoph Purschke, Anna Wolańska*. Marburg: Forschungszentrum Deutscher Sprachatlas.
- Wenker, Georg. 2013-2014. *Schriften zum Sprachatlas des Deutschen Reichs. Gesamtausgabe*, 3 bind. Red. og bearbejdet af Alfred Lameli. Hildesheim (bl.a.): Olms.